

Dihotomiile modernității

— FLORIN MITREA —

PENTRU cititorii români, Leszek Kolakowski este cunoscut fie ca filozof al religiei¹ apropiat de Mircea Eliade ca mod de interpretare a mitului, a raportului dintre sacru și profan și a fenomenului religios într-o lume aflată sub presiunea laicizării, fie ca un original istoric al filozofiei (datorită traducerii românești a lucrării *Horror metaphysicus*²), fie ca înțelept interesat de înțelegerea aspectelor lumii contemporane (prin mica antologie de conferințe rostite la televiziune³). În ceea ce privește importanța enormă pe care Kolakowski a avut-o pentru coagularea mișcării de rezistență anticomunistă poloneză și pentru domeniul criticii totalitarismului,

acesta a fost un aspect care a fost cunoscut în România mai degrabă indirect, prin intermediul celor două volume de Adam Michnik⁴ apărute în românește, la care se adaugă și lucrările lui Vladimir Tismăneanu, în care numele filozofului polonez apare ca o referință esențială.

Volumul *Modernitatea sub un neobosit colimator*,⁵ versiunea românească a *Modernity on Endless Trial*, apărut recent la editura Curtea Veche, reunește eseuri ale lui Leszek Kolakowski apărute între anii 1973 – 1987, în mai multe limbi și publicații, lăsând, în ciuda întinderii temporale în cadrul căreia au fost scrise și a diversității tematice, impresia de unitate și de sistematicitate, datorată pe de o parte tensiunii reflexive și consistenței

argumentative care caracterizează fiecare eseu, iar pe de altă parte existenței unui mănunchi de ținte asupra cărora demersul analitic al filozofului polonez se desfășoară în mod constant, dar adoptând strategii și perspective alternative, care îndepărtează riscul repetiției. Problema naturii, dificultăților interne și perspectivei de evoluție a culturii europene, chestiunea totalitarismului (atât ca patologie politică ipostaziată istoric și geografic în răsăritul continentului, dar și ca principiu conținut, în germene, de anumite forme degradate ale culturii apusene), raportul dintre universal și particular, relația dintre religie și societatea secularizată (un loc central ocupându-l preocuparea pentru creștinism atât ca matcă

a culturii europene, cât și ca potențial refugiu existențial pentru omul contemporan aflat în derivă), condiția intelectualului (surprins magistral în intimitatea sfâșierilor sale lăuntrice constitutive), posibilitățile și limitele filozofiei, degradarea și desubstanțializarea politicului, mecanismele de funcționare a ideologiilor sau capcanele și utopiile epistemologice responsabile pentru o mare parte din *forma mentis* a omului epocii noastre, toate aceste elemente alcătuiesc nucleul tematic al unei reflecții sistematice conștiente de propria miză. Eseurile lui Kolakowski nu sunt, în ciuda caracterului adeseori relaxat și, pe alocuri chiar sugubăț, al stilului, simple artificii intelectuale bine ticluite ci reprezintă expre-

sii ale unui efort consistent și sistematic de a desfolia miezul de sens al modernității înțeleasă ca matrice atât a momentelor semnificative ale istoriei recente, cât și a modului în care arată lumea în care trăim.

Ceea ce individualizează demersul lui Kolakowski, în contextul bogatei literaturi privind modernitatea, este, pe lângă vastul orizont de cuprindere filozofică și istorică angajat în efortul analitic, experiența de o complexitate unică pe care gânditorul polonez a acumulat-o în cunoașterea structurii și principiilor de funcționare a totalitarismului comunist. Este vorba despre dubla semnificație pe care personalitatea lui Kolakowski o are: pe de o parte datorită contribuțiilor sale teoretice

(lucrarea în trei volume, *Principalele curente ale marxismului*, apărută în 1976-1978 la Paris, fiind considerată definitivă în domeniu), iar pe de altă parte datorită traseului său intelectual, care a urmat o clară direcție „desecularizatoare”⁶. Această evoluție a pornit de la ceea ce Adam Michnik denumea „o autentică pasiune anticlericală”⁷ (manifestă în anii '50 și până la începutul anilor '60), a traversat apoi o lungă perioadă revizionistă, pe parcursul căreia Kolakowski a devenit una dintre cele mai tenace voci critice la adresa regimului, dar de pe poziții marxiste (din această fază datând celebra descriere a „ceea ce nu este socialismul”, text considerat de Gomulka drept „defăimător”⁸), până la elaborarea unor texte fundamentale precum cele din 1962 și 1973 despre „Contrareforma contemporană” și „Răzbușarea sacrului în cultura profană” (acesta din urmă inclus în volumul apărut la Curtea Veche), care alături de alte articole și cărți despre religie au făcut din fostul revizionist marxist un intelectual apropiat din convingere de Biserica Catolică și un model teoretic și de atitudine pentru Adam Michnik, autor, în 1977, al unei cărți, *Biserica și stânga*, care avea să devină unul dintre principalele poduri conceptuale care au unificat rezistența anticomunistă a societății poloneze. Astfel, Kolakowski a pășit pe urmele compatriotului său Stanislaw Brzozowski, filozof important pentru cultura poloneză (amplu analizat într-un capitol din *Principalele curente ale marxismului*), care a parcurs, într-un mod paradigmatic pentru o parte a intelighenției de pe malurile Vistulei, distanța de la socialism la catolicism. Maturizarea deplină a lui Kolakowski ca filozof reiese însă cel mai bine din conținutul lucrării sale fundamentale, în al cărei epilog marxismul este etichetat drept „cea mai mare fantezie a secolului nostru”, adică o ideologie întemeiată pe irealitate și pe utopia că poate construi „o societate perfect unificată, în care toate aspirațiile umane vor fi îndeplinite și toate valorile reconciliate”⁹. Tot acest traseu existențial și intelectual i-a oferit gânditorului polonez o grilă interpretativă și o perspectivă empatetică de o profunzime unică, pe deplin pusă la lucru și

probată în toate eseurile reunite în volumul despre modernitate.

Pentru Kolakowski, miza definirii modernității este, înainte de toate, una de natură identitară, în sensul că întrebarea privind fundamentele spirituale ale epocii care ne-a plămădit ne vizează în mod direct pe fiecare dintre noi. De aceea, premisa de la care pornește filozoful polonez este, la prima vedere, de un pesimism epistemologic dezarmant, întrucât ne invită să ne resemnăm cu gândul că nu putem înțelege modernitatea în profunzime atâta timp cât suntem în interiorul efectelor ei. În consecință, modernitatea apare ca un concept ambiguu, imposibil de prins într-o etichetă riguroasă (caracteristică transmisă și mai neclarei noțiuni de „post-modernitate”).

Așadar, dacă modernitatea este un concept care se sustrage definițiilor, nu ne rămâne decât să ne mulțumim cu o tipologie a raportărilor la ea. Astfel, Kolakowski stabilește drept criteriu de clasificare a acestor raportări „tensiunea firească dintre structură și evoluție”, precum și străvechiul principiu al conștientizării istoriei umanității „ca degradare”¹⁰. Aceasta este granița care îi opune pe conservatori evoluționiștilor și invers, dihotomie ce nu reprezintă altceva decât motorul însuși al istoriei. Privită din această perspectivă, modernitatea apare ca dominată de o permanentă sfășiere internă ca urmare a conflictului dintre adulatorii a tot ce e *nou și modern* și cei care deplâng pierderea ireparabilă a frumuseții și valorilor lumii *vechi*.

În ciuda asumării principiului collingwoodian potrivit căruia „nici o epocă, nici o civilizație nu este capabilă să se autoidentifice conceptual”¹¹, Kolakowski propune un model explicativ (în trei pași succesivi de coborâre pe firul istoriei) de identificare a momentului de naștere a modernității. Astfel, explică filozoful, dacă luăm drept criteriu apariția statului social și a birocratizării relațiilor sociale, atunci putem vorbi despre modernitate de-abia din secolul XX, dacă însă avem drept reper afirmarea științei ca factor dominant, atunci trebuie să deplasăm momentul nașterii modernității până în prima jumătate a secolului al XVII-lea, premisă care ar trebui, de fapt, să ne facă să coborâm până la disputele din universitățile medievale stărnite de mișcarea de emancipare a rațiunii laice de Revelație și să mergem, implicit, până în secolul al XI-lea, atunci când a fost pentru prima dată formulată distincția dintre cunoașterea naturală și cea de inspirație divină¹².

Însă pentru Kolakowski miza centrală nu este legată de stabilirea momentului de naștere a modernității, ci de găsirea miezului ei de specificitate, pe care îl

identifică în declanșarea a ceea ce Max Weber denumea „dezvrăjire” (*Entzauberung*). Din acest punct al argumentației, filozoful polonez se dispensează de pretenția obiectivității, asumându-și un model explicativ, întemeiat pe dihotomia religie vs știință, dublat de o tranșantă și nedisimulată opțiune pentru o interpretare de pe o poziție conservatoare a acestei tensiuni. Altfel spus, Kolakowski vede în procesul de laicizare a societății nota definitorie a modernității, pe care o valorizează negativ, ca fiind expresia unei mișcări uzurpatoare, prin care spiritul științific își iese din matca firească, manifestând o tendință totalitară și prometeică de a se propune pe sine ca unică și absolută perspectivă de înțelegere a lumii, tinzând spre preluarea nelegitimă a funcțiilor religiei. În acest tip de filozofie a istoriei, Kolakowski se întâlnește cu compatriotul său Czeslaw Milosz, pentru care totalitarismul secolului XX au fost posibile din cauza apariției, în secolul al XIX-lea, a sindromului „intelectului dezmoștenit”, ca urmare a „influenței gândirii științifice asupra imaginației religioase”, care a dus la o dedublare a lumii moderne prin dihotomia dintre lumea științifică rece și lumea valorilor interioare¹³.

Astfel, pentru Kolakowski idolatrizarea științei adusă de modernitate este cauza care a dus la „o lume care și L-a uitat pe Dumnezeu”, uitând „însăși distincția dintre bine și rău și a rămas să se descurce cu o viață a omului lipsită de sens, cufundată în nihilism”¹⁴. Toate acestea îl fac pe gânditorul polonez să vadă în „secularitatea masivă și conștientă de sine”¹⁵ și în „ritmul de-a dreptul morbid al progresului”¹⁶ dezlănțuirea unor forțe agresive, tinzând spre pulberizarea tuturor ierarhiilor axiologice. Deși afirmă apăsător că sunt indispensabile vocile care să atragă permanent atenția lumii asupra costurilor modernității, Kolakowski nu uită să sublinieze că ducerea în extrem a acestei poziții poate fi la fel de periculoasă, întrucât poate da naștere, ca și ideologia progresului pe care o combate, unei forme moderne de barbarie. Realizarea unui echilibru între extreme apare ca o adevărată profesiune de credință a lui Kolakowski, întrucât pe parcursul întregii cărți se poate desluși cu claritate efortul constant de a organiza subiectul abordat prin structurarea lui pe perechi dihotomice. Astfel, fie că vorbește despre barbaria universalismului nivelator, despre intelectualul ca ideolog sau ca profet, despre sursele secularizării și despre fundamentele creștine ale culturii europene, despre tipologia utopiilor sau despre „autoadversitatea societății deschise”¹⁷, filozoful polonez are permanent sub

lupă tensiunea din interiorul unor perechi conceptuale antagonice precum *structură vs evoluție*, *moderniști vs romantici*, *sacru vs profan*, *utopic vs antiutopic*, *universal vs particular*. Ceea ce critică tranșant gânditorul polonez nu este unul sau altul dintre concepte, ci tendința de a construi false unificări și pacificări, care nu fac altceva decât să dilueze identitățile și să instaleze „stagnarea” și minciuna totalitară în numele unui universalism iluzoriu. Această idee este dezvoltată într-un mod fondator de Kolakowski într-un articol (necuprins în volumul pe care-l discutăm) din 1973, în care face critica teoriei marxiste a omului unificat. În acel text, filozoful polonez conchide că visul unei comunități umane pe deplin unificate este la fel de vechi ca și filozofia politică, dar „nu avem nici un motiv să ne așteptăm ca acest vis să devină vreodată realitate altfel decât în forma crudă a despotismului; iar despotismul este o simulare disperată a paradisiului”¹⁸. De aceea, pentru autorul *Modernității sub un neobosit colimator*, alături de credința religioasă, păstrarea tabuurilor și ierarhiei axiologice tradiționale, tensiunea firească dintre principiile contrare în viața societății reprezintă un element de sănătate și un bastion de apărare împotriva totalitarismului de orice natură.

Imaginea pe care o creionează Kolakowski despre modernitate este de un realism necruțător. Nimic din jumătățile de măsură, din optimismul dulceag și din politica struțului, care caracterizează atâtea discursuri despre modernitate, nu poate fi regăsit în analizele filozofului polonez. Pentru Kolakowski, lumea în care știința a devenit suverană este una „lipsită de sufler”, în care s-a ajuns ca „oamenii să fie reduși, fără consimțământul lor, la statutul de mijloace de exprimare ale unor forțe sociale, birocratice sau tehnice”, devenind „instrumente iresponsabile ale activității impersonale a societății” și fiind, astfel, „privați de însăși umanitatea lor”¹⁹. Fără a se plasa pe o poziție antimodernă fundamentată ideologic, Kolakowski nu ezită să-i atragă atenția omului secolului XX (avertisment valabil cu atât mai mult pentru secolul XXI) că modernitatea cu care adeseori se mândrește s-a dovedit a fi, mai degrabă, un mare handicap. Acceptând că ceea ce se numește, mai mult sau mai puțin clișeizat, cuceriri ale științei, tehnicii și civilizației sunt niște acumulări reale, cu efecte benefice palpabile în multe domenii ale vieții, Kolakowski afirmă tranșant că, de fapt, toate aceste achiziții reprezintă, mai degrabă, un fel de victorie à la Pyrrhus, plătită cu un preț exorbitant. Acest preț nefiind altceva decât subțierea ontologică a omului până la sta-

diul de vid lăuntric devenit un imens vierme interior care roade temelia unei civilizații într-o exterioritate mai strălucitoare ca niciodată.

Această perspectivă îl situează pe Kolakowski de partea criticii modernității, atitudine pe care o consideră „un fel de organ de autoapărare al civilizației noastre”²⁰. Cu toate acestea, gânditorul polonez e conștient (ca altădată aristocratul Alexis de Tocqueville în privința triumfului imbatabil al democrației) că modernitatea este un tăvălug care nu poate fi oprit. Totuși, pentru Kolakowski rezistența spirituală și culturală în fața acestei presiuni aneantizatoare este necesară și, mai mult decât atât, reprezintă datoria de căpătâi a intelectualilor vremurilor noastre.

¹ A se vedea Leszek Kolakowski – *Religia*, Ed. Humanitas, București, 1994.

² A se vedea Leszek Kolakowski, *Horror metaphisicus*, Ed. All, București, an 1997.

³ A se vedea Leszek Kolakowski – *Conferințe mici pe teme mari*, Ed. Paideia, București, 2003.

⁴ A se vedea Adam Michnik – *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, Ed. Polirom, Iași, 1997, și *Restaurația de catifea*, Ed. Polirom, Iași, 2001.

⁵ Leszek Kolakowski – *Modernitatea sub un neobosit colimator*, Ed. Curtea Veche, București, 2007.

⁶ Cf. Maciej Pomian-Srzednicki – *Religious Change in Contemporary Poland. Secularization and Politics*, Routledge and Kegan Paul London, 1982, p. 158.

⁷ A. Michnik – *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, p. 176. Pentru Michnik, „anticlericalismul radical” al lui Kolakowski din 1961 era originat „într-un curent important al culturii poloneze”.

⁸ Cf. L. Kolakowski – *L'Ésprit révolutionnaire*, Denoël, Paris, 1985, pp. 5-6.

⁹ L. Kolakowski – *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution*, Oxford, Clarendon Press, 1978, p. 523.

¹⁰ L. Kolakowski – *op. cit.*, p. 10.

¹¹ *Idem*, p. 9.

¹² Cf. *Idem*, pp. 14-15.

¹³ Cf. Czeslaw Milosz – *Ținutul Ulro. Eseuri*, Ed. Alfa, 2002.

¹⁴ L. Kolakowski – *op. cit.*, p. 16.

¹⁵ *Idem*, p. 17.

¹⁶ *Idem*, p. 23.

¹⁷ L. Kolakowski – *Modernitatea sub un neobosit colimator*, p. 233.

¹⁸ L. Kolakowski – „The Myth of Human Self-Identity: Unity of Civil and Political Society in Socialist Thought”, în *The Socialist Idea. A Reappraisal*, edited by L. Kolakowski and Stuart Hampshire, Quartaed Books Limited, London, 1977, p. 35.

¹⁹ L. Kolakowski – *Modernitatea sub un neobosit colimator*, pp. 17, 20.

²⁰ *Idem*, p. 22.

Leszek Kolakowski
**MODERNITATEA
SUB UN NEOBOSIT
COLIMATOR**
Curtea Veche, traducere
de Mihnea Gafița, 2007,
384 pp.